

Тар-тар,
Баппахан

Тар-тар,
БАРПАХАН

НАЗМУЛА,
ЖЫРЛА,
ЖОМАКЪЛА

НАЛЬЧИК • «ЭЛЬБРУС» • 2001

Жыйышдыргъан –
Хаджиланы Танзиля

НАХАЛЛА
ЖЫЛЛА
ЖОМАКЛА

Б $\frac{4803100400-091}{M 125(03)-2001}$ 2001

ISBN 5-7680-1663-5

© Хаджиланы Т. Жыйышдырылгъаны, 2001

НАЗМУЛА
БЛА
ЖЫРЛА

БИРДЕ – БЕШИК

Бирде – бешик,
Экиде – эшик,
Ючде – ючлеп,
Төртде – тергеп,
Бешде – бөгек,
Алтыда – ашыкъ,
Жетиде – къашыкъ,
Сегизде – сенек,
Тогъузда – токъмакъ,
Онда – оймакъ,
Бузда – таймакъ,
Абил билим,
Чыкъсын тилинг!

КЮН, КЮН, САРЫ КЮН

– Кюн, кюн, сары кюн,
Ариу къызынгы алып чыкъ!
– Эриши къызымы уа?
– Эриши къызынгы
Эшик артха салып чыкъ!

БЮРТЮКДЕН – ТЮЙ БЮРТЮК

Бюртюкден – туй бюртюк,
Туй бюртюкден – баш жарты,
Баш жаргыдан – бир токълу,
Бир ирикден – ёлю къыз
Ёлю къыздан – тири къыз.

ОНБЕШ, ОНБЕШ, ОНБЕШ

Онбеш, онбеш, онбеш,
Сен санасанг да – онбеш,
Мен санасам да – онбеш,
Суйсенг, сана, суйсенг, къой,
Онбешди да онбешди.

* * *

Бир деген неди? – Биринчиде менме.
Эки деген неди? – Бир адамны эки кёзюдю.
Юч деген неди? – Юч къыл болмай, къобуз согъулмаз.
Тёрт деген неди? – Тёртгюллемей, ат чапмаз.
Алты деген неди? – Алты къош бла сабан сюрген
ач болмаз.

Жети деген неди? – Жетегейле жети айланмай,
танг атмаз.
Жетиге дери ким айтмаз?

* * *

Тураем тюз тауну тубюнде, төбен талада,
Тал терекни тубюнде, төртгюл ташха тыянып.
Тебиреди тюз тау төппеледен
Төп-төгерек таш төнгереп.
Тубюне тюшерге тебиресе,
Тогъуз тонгуз таугъа тартып, тырнакълап.
Тебиредим төбеннгиден тартып төртюсюн,
Төнгеретип, төбен талада тал терекни тубюнде
Төртгюл ташха терилерин такъдым.
Терилени Татаркъол улу тели Таулан
Төртгюл ташны төппесинден тюшюрдю.
Териледен Татлыхан Темиркъаннга тон тикдирди.
Тонну туюмелери темирдендиле,
Туюмелеге Татлыхан тюкеннге тюмен төледи.

* * *

Бара-бара кетгенем,
Маршо таугъа жетгенем.

Маршо тауну башында
Бир акъбаш теке бар эди.
Теке тьююл, тегишмек,
Сени бла урушмакъ.

* * *

Ол жанында къаяла,
Бу жанында къаяла,
Ортасында уланла,
Беллеринде къамала,
Урушургъа туралла.
Узунсакъал Магомет,
Сыртха чыкъ да, хахай эт.
Гоппан бла суу ал,
Тары гыржынлай ууал.

* * *

Акъ алма,
Къызыл алма,
Бир тамакъдан
Тизил, алма.

* * *

– Къайры бараса?
– Къара агъачха.
– Нек бараса?
– Къамичи сапха.
– Эки тапсанг,
Бири – сени,
Бири – мени.
Сюйсенг – тап,
Сюйсенг – къой.

* * *

Бирем-бирем, экем-экем,
Бауур олтан, сапдан къалай,
Ёлю бугъа, сары тай, тору тай,
А-а малтай, ча-а малтай,
Ичи балтай, чыкъ, Тотай.

* * *

Жанкъоз чыкъды Тотур айда,
Сууукъ айда.
Къарны хорлап, жерни жырып,
Сууукъ айда.
Ай къуанды, кюн жарыды

Сууукъ айда,
Жер жашнады, къарыу алды
Тотур айда, сууукъ айда.

* * *

Сабан чыпчыкъ – сакъ чыпчыкъ,
Сабанынгы тап, чыпчыкъ!
Ашлыкъ, зынтхы сюргенме,
Эсен барып, эсен кел,
Чоппа ташны кёре кел.
Залимхан бла Малиханнга
Менден салам бере кел!

* * *

Жау, жау, жаным, жау!
Жаулу къалач берейим,
Къуй, къуй, къуйсанг а,
Къуймакъ къалач берейим.
Жау, жау, жаным, жау!
Къуугъуч унла къуяйым,
Чыпчыкъ болуп, ындырлагъа къонайым.

* * *

Тёнгере, тёнгере,
Хайнухчугъум, тёнгере,
Буз къатханды, тёнгере.
Къамичи бла ургъанма,
Бек ургъанма, тёнгере,
Хайнухчугъум, тёнгере,
Бек ургъанма, тёнгере.

АНДА БОЛ ДА, МЫНДА БОЛ

Анда бол да, мында бол,
Балдражюзде юйде бол.
Анда тур да, мында тур,
Балдражюзде юйде тур.

* * *

Билдим, билдим, билляча,
Биллячагъа чомача,
Чом-чом-чом терек,
Чом терекни бутагъы,
Уллу бийни бичагъы.

Бекден-бекден биледим,
Бекден къазакъ тиледим.
Къазагъыма не керек?
Къазагъыма къуш керек.
Къушну уруп учурдум,
Душманланы кёчюрдюм.
Ол жаны – къая,
Бу жаны – къая,
Ортасында уланла,
Къолларында къамала,
Тюйюшюрге туралла.

* * *

Чум-чум, чум терек,
Чум терекни бутагъы,
Уллу бийни бичагъы,
Бекден-бекден билейме,
Бекден къазакъ тилейме.
Къазагъыма не керек?
Къазагъыма къуш керек.
Къушну уруп учурдум,
Мен хорладым, сен турдунг.

* * *

Ой, юшюдюм, юшюдюм,
Таудан алма тюшюрдюм.
Алмачыкъны алдыла,
Манга зыгыт атдыла.
Мен зыгытха базарем,
Терен уру къазарем.
Терен уру, беш эчки,
Беш эчки да бир улакъ.
– Улакъчыгъ’ а къайдады?
– Къазанчыкъда къайнайды.
Омар эшикде ойнайды.
Омар кетди отуннга,
Къар жабышды бутуна,
Къар тюйюлдю, къамишди,
Он бармагъы кюмюшдю,
Ал тишлери хиришди.

НЕ КЮЧЛЮДЮ?

- Ёгюз бара барды да, бузгъа жыгъылды.
– Эй, буз, не кючлюсе!
– Кючлю болсам, кесими кюннгеми эритиригем?
– Ай, кюн, не кючлюсе!

- Кючлю болсам, булутхамы кирлик эдим?
 - Ай, булут, не кючлюсе!
 - Кючлю болсам эди, жауунму жаудурур эдим?
 - Ай, жаун, не кючлюсе!
 - Кючлю болсам эди, кырдыкны чыгъарлыкъмы эдим?
 - Ай, кырдык, не кючлюсе!
 - Кючлю болсам эди, башымда къозулу къойлагъа Отлатырыкъмы эдим?
 - Ай, къозулу къой, не кючлю эдинг!
 - Кючлю болсам эди, къозуму къонакыгъамы Кесдирлик эдим?
 - Ай, къонак, не кючлюсе!
 - Кючлю болсам эди, къамичими чычханнга Ашатмаз эдим.
 - Ай, чычхан, не кючлюсе!
 - Кючлю болсам эди, кесими киштикге да Алдырмаз эдим.
 - Ай, киштик, не кючлюсе!
 - Айхай да, кючлюме.
- Азыу тишлиме,
Сютдю, этди ашауум,
Адамла бла жашауум.
Къуу жастыкъды жатыуум,
Чыгъарама татыуун.

* * *

Ой, Аймёлек, Аймёлек,
Жыйылгъанбыз бир бёлек,
Ойнарыкъбыз бир кесек.
Сырт юсюнде тал терек,
Къурманлыкъгъа къой керек,
Къобузчу жокъ, той керек.
Бизни элде уллу той,
Эл башында бёлек къой,
Къашха къойну тут да сой,
Къалгъанларын турма къой.
Аймёлегим келеди,
Челек сютно береди,
Сора уруп тегеди,
Къуйрукъчугъу тебеди.
Аймёлекни улагъы,
Къурт болады къулагъы.
Эчкилени туумагъы,
Акъ болады туягъы.

* * *

Бап-бап, бапшахан,
Сары теке, бурма теке,
Улакъяларынг макъяра,
Эчкилеринг чакъяра.
Бап-бап, бапшахан,
Юй тюбюнде сары теке,
Сандыракъгъа бара теке,
Жигейчиги жары теке,
Ашагъаны тары теке,
Ичгени боза теке.
Текелени оза теке.
Бап-бап, бапшахан,
Сары теке, бурма теке,
Къош ичине кире теке,
Таш юсюне мине теке,
Бурма теке, бурма теке,
Къая ыранда тура теке,
Агъач къабукъ къыра теке,
Жашчыкъланы ура теке,
Чырпы бюксек, къыркъа теке,
Бурма теке, бурма теке,
Сабийлени урма, теке.

КЪАКЪ-КЪАКЪ, КЪАРГЪАЛА

Къакъ-къакъ, къаргъала,
Къамиш тюбю жоргъала.
Ачысууда балыкъла,
Тийресинде жылкыла.
Жылкы кимни жылкысы?
Къазий улуну жылкысы.
Къазий улу къайдады?
Жан Арюсге кетгенди,
Жан Арюсню неси бар?
Ууатыргъа
Улу бар.
Инжи тизерге
Къызы бар.
Мамайны бир къызы жау къайната,
Бир къызы бал къайната.
Аны кёрген – жигитле,
Къандан толсун кийикле.

БИЛДИМ, БИЛДИМ, БИЛЛЯЧА

Билдим, билдим, билляча,
Биллячагъа чомача.
Чомача деген чум терек,

Терек деген темир къая.
Къая деген къамчи баш,
Баш деген бармакъ тогъай.
Тогъай деген токъсу Малик,
Малик деген малтин къутукъ,
Къутукъ деген къула тары.

Тары деген ёрме къайиш,
Къайиш деген къара жилин.
Жилин деген жилинпиш.
Аджиланы узун къыз,
Ары секир, бери секир,
Секиралмасанг, отха тюш.
Табанынга темир шиш.

* * *

Алмаханни алма тини,
Къууушханни жайма тини,
Жамычыны жайма тини.
Жамычыны жайгъанда,
Андан чыкъды бир кёсе,
Мындан чыкъды бир кёсе.
– Кёсе кимни кёсеси?
– Сарыаякъны кёсеси.

– Сарыаякъ санга не берди?

– Жоргъаладан ат берди.

Къзызу улу: «Къайт, – деди, –

Къзын тилеп бермесе,

Юйюне бар да, айт», – деди.

* * *

Аллай тау, быллай тау,

Арасында Малкъар тау,

Малкъар тауну башында

Акъбаш теке кѳргенме.

Теке тѳйюл – текешмек,

Бугъа тѳйюл – бугъушмакъ,

Буруш терек жабышмакъ.

Тары ѳтмегинги ашамам,

Тар юйюнге жашамам.

Кѳк ѳгюзню мѳйюзю,

Къыйырында къылышчыгъы.

Энип келеме сыртдан,

Чабырларым гыбытдан.

ЭКЕУ БАРА ЭДИЛЕ...

Экеу бара эдиле бир кече, лахор эте,
Жанларындан бир ит чыкъды, хап-хуп эте.
Тийре итле жыйылдыла ит тауушха,
Бары бирден атылдыла эки жашха.
Бири, къоркъуп, узалгъанд жерге – ташха,
Бири айтды: «Къой, нёгерим, ташны ташлай,
Ташны кёрсе, чамланады, суймейди,
Ит жыйыны ташдан къоркъа билмейди».
Ташны къоюп, акъыртын-акъыртын баргъанлай,
Чачылдыла, ташны жерге салгъанлай.

ТЕКЕЧИК

Ол бир эди, бир эди,
Мюйюзю къары, кюренди,
Эчкилени ичинде
Ол а тамам тири эди.
Ол бир тюйюлдю, эки эди,
Мени айтырым теке эди,
Аман тюйюлдю да халы,
Жылтырауукъ сакъалы.

Эки тюйюлдю, юч эди,
Айтыргъа бек ёч эди,
Баргъан суугъа бурулмай,
Къара суудан ичеди.
Ол юч тюйюлдю, тёрт эди,
Чырпылагъа дерт эди,
Къыш сууукъда жылтырап,
Мюйюзю окъа бёрк эди,
Тёрт тюйюлдю, беш эди,
Ургъан жерин тешеди,
Мюйюзюне базынып,
Ма, энтта кюрешеди.
Беш тюйюлдю, алтыды.
Къаягъа бек талпыды,
Чырпыладан тойгъанлай,
Раннга чыгъып, къалкъыды.
Алты тюйюлдю, жетиди,
Хатаны кёп этеди.
Науасны бек суюгени,
Майна, бурма текеди.
Жети тюйюлдю, сегизди,
Кёп улагъы эгизди,
Науас ашны бергенли,
Бурма теке семизди.

Сегиз туююлдю, тогъузду,
Салпы болмай кьулакъла,
Къыш жабагъы агъызды,
Ташха чынгап улакъла.
Къалай тири жандыла.
Тогъуз туююлдю, ондула,
Тереклени къабугъун
Бичакъсызлай жондула.
Сакъ бол, Науас, терекни,
Терек – ол да керекди,
Хаман кёре, аш бере,
Кют сен эчки бёлекни,
Теке эчкини атасын
Кёрмейик биз хатасын.
Табылсын сууу, ашы,
Къолтугъун, бойнун къашы.

ДЫММЫЛ, ДЫММЫЛ, ДЫММЫЛДАЙ

Дыммыл, дыммыл, дыммылдай,
Къазан аса, къымылдай,
Харсны къысха къагъайым,
Отну шынкъарт жагъайым.

Сыбызгъымы согъайым.
Эркечими багъайым,
Дыммылдуугъа барайым,
Баста булгъай, къарайым.
Ашап, тоюп жырлайым,
Къаялада олтуруп,
Тауда бёрю марлайым,
Мылтыгъымы къондуруп,
Сюрюуюмю сюрейим,
Арбазымы кюрейим.
Энтта салып ашайым,
Борбай ала, онгайым.
Дюгю тоюн этейим,
Дюге согъа тепсейим.
Сюйгениме тубейим.
Дюге, дюге, дюгерим,
Бюге, бюге, бюгерим,
Тансыкъ тепси суйгеним,
Мени азыкъ нёгерим.

КЪАЯ, КЪАЯ

Къая, къая,
Урунганынг зая,
Къая, къая,

Байлыгъынг зая.
Къая, къая,
Сютюнге мая.
Къая, къая,
Къошунгда къонакъ,
Айта билген жомакъ,
Жомагъы – эмеген,
Кёзю бла кёрмеген...
Къонакъны къолан жамчысы,
Къолунда – кийиз къамчиси.
Жамчыны быкъыгъа,
Къамчини жырмыгъа,
Къонакъны жары тончугъу,
Жанында жангыз сомчугъу.
Чабырлары тюклюдю,
Эшекчиги жюклюдю.
Къонакъгъа къомгъаза,
Гоппан бла бир боза.
Боза тюйюлдю, сырады,
Сыра тюйюлдю, айранды,
Къонакъ къолгъа алгъанды,
Гоппанны тюбюне къарагъанды.
Къонакъгъа къаймакъ,
Келтирди эсе бир табакъ.

Къонакъны аты Къаншауду,
Табакъ туююдю, ашлауду.
Къонакъгъа къонакълыкъ этдиле,
Хантны ашлаугъа тѣкдюле,
Ашыкъ-бушукъ
Тѣгереклешдиле,
Жилик-жилик
Юлешдиле.

ОЙ, ГЯХИНИК, ГЯХИНИК

Ой, гяхиник, гяхиник,
Гяхиникни тейриси,
Келинлени игиси
Бу кырдыклай жѣнесин.
Ой, гяхиник, гяхиник,
Гяхиникни табусу,
Кѣп сабийни жабусу –
Хастанланы толусу.

Ой, гяхиник, гяхиник,
Тейри берсин игилик,
Кырдык оюн ойналсын,
Саугъа берген сау къалсын!

СУУ АНАСЫ СЮЛЕМЕН

Суу анасы Сюлемен,
Замансызлай келеме.
Къонакъларым барды,
Амалым жокъду,
Сенден суу тилейме.
Суу берсенг, къууанып,
Юйюме алып кетерме.

ДОЛАЙ, ДОЛАЙ, БИЙИМСЕ

Долай, Долай, бийимсе!
Исси сууну къуймайма,
Сууукъ сууну къуяма,
Кёп жауну чайкъайма,
Къышха азыкъ жыяма.
Сенден тилек тилейме:
Сау ашайыкъ жауунгу,
Кирсиз тутайым малынг болгъан бауунгу.
Сютлю болсун ийнеклеринг!
Къутлу болсунла желинле,
Сен жыйдыргъан жауунгдан
Тойсунла сабийле.

Берекет болсун арбазынг,
Тоюмлу болсун жеринг,
Май Долай толтурсун
Ауузуму жаудан.
Долай десем, ауузум толсун балдан...

КЪАР ЖАУАДЫ, БОРАЙДЫ

Къар жауады, бораиды.
Ханны неси къорайды?
Кеси къаты жукълайды,
Къатыны ахча санайды,
Терезеден къарайды,
Кюбюр тюбюн къармайды.
Жашы тоюп жырлайды,
Къызы ёпкелеп къыйнайды,
Къашын-башын бояйды,
Кирпиклерин сылайды.
Къулу эшикден къарайды,
Отунчусу сарнайды,
Суучусу бузлайды.
Жылкычысы жау гыбытны
Башын-башын сылайды...

ТУРНАЛА, ТУРНАЛА...

Кёкде баргъан турнала,
Къалайгъады аллыгъыз?
Ашырырла ауушла –
Журтугъузну табарсыз.
Бой салмайсыз таулагъа,
Бизге жууукъ къонугъуз,
Мени тапхан анагъа
Хапар айта озугъуз.

ЁРЮЗМЕГИМ, ЁРЮЗМЕК

Ёрюзмегим, Ёрюзмек,
Ёрюзмегим ёзден эди,
Бел бауу жезден эди,
Гемудагъа мине эди,
Гемуда тил биле эди.
Уллу тюзге жетгенлей,
Жилтин-милтин от кёрдю.
Гемудагъа соргъан эди:
– Къоркъа эсенг, кенгден тарт,
Къоркъмай эсенг, мени къакъ.
Сагъыш этди, салпыланды,

Таукел этди, талпыланды,
Гемуда энди чапхан этди.
Салып барса, не кёрдю?
Къыркъ эмеген, къыркъ шайтан,
Къыркъ къулакълы бир къазан.
Ойнай-тепсей тура элле
Бир кириште эки къыз:
– Сау кел, сау кел, Ёрюзмек,
Къалай келдинг, ханыбыз,
Ол къызланы кёремисе?
– Ала ючюн келеме.
– Ала ючюн келе эсенг,
Секир да тур, ойначы.
Секирип туруп, ойнады,
Эмегенин, шайтанын да къоймады.

ОЗАЙ

Ой, Озай, Озай, Озай,
Келгенбиз, жаным Озай,
Биз малчы къошдан, Озай,
Келгенбиз ачдан, Озай.

Къапчыгъымда азыгъым, Озай,
Къолумда жерк къазыгъым, Озай,
Чыгъыгъыз да кёрюгюз, Озай,
Бизге бир зат беригиз, Озай.

Чырды толу этигиз, Озай,
Андан юлюш этигиз, Озай,
Къууанч кюннге жетигиз, Озай,
Уялмасын бетигиз, Озай.

От башында тузугъуз, Озай,
Эрге барсын кызыгъыз, Озай,
Берекетли ашыгъыз, Озай,
Къатын алсын жашыгъыз, Озай.

Келинигиз жаш тапсын, Озай,
Ол да халкъгъа жарасын, Озай,
Берген насыпха батсын, Озай,
Бермегенни ит къапсын, Озай.

Жюню болсун къоюгъуз, Озай,
Жарыкъ болсун тоюгъуз, Озай,
Семиз тууар союгъуз, Озай,
Бизге юлюш къоюгъуз, Озай.

Уллу кессенг, манга кес, Озай,
Гитче кессенг, кьолунгу кес, Озай,
Сау кьалыгъыз, кетейик, Озай,
Кьоншу юйге ётейик, Озай.

Ойнай-кюле келгенбиз, Озай,
Алгъыш эте кетебиз, Озай,
«Озай» жырны жырлайбыз, Озай,
Энтта кьайтып келирбиз, Озай.

ГЮППЕ

Ой, Гюппе, Гюппе,
Гюппе айлана келгенбиз,
Тилей келип, сизни юйге жетгенбиз.
Кьоншуладан кьакъ кьуйрукъла элтгенбиз.
Ой, Гюппе, Гюппе айлана келгенбиз,
Гюппе берсенг, этли болсун гёзенинг!
Гюппе бермей, бизни артха кьайтарсанг,
Битмей кьалсын сабан сюрген ёзенинг!
Ой, Гюппе, Гюппе айлана барабыз,
Жайлыкълада малларынг.
Суу ызлада ийилелле талларынг,
Берчи, берчи, кетейик,

Ёрге-энишге жетейик.
Тейри сизге ахшы тилек тилесин!

* * *

Гюппе, Гюппе айлана келебиз,
Адурхайгъа тогъуз улан беребиз.
Тогъузусуну да онг къолларында оракълары,
Сол къолларында китаплары.
Юйюнг бла бир къызынг,
Чардакъ толу да тузунг.
Тузугъузгъа ач чыпчыкъла къоналла,
Къызларыгъыз бирден келин болалла.
Ой, Гюппе, Гюппе жыя келебиз,
Сизге бюгюн тогъуз келин беребиз.
Хар бирини онг къолунда жан жаулукъ,
Сол къолларында дух сапын.
Ала къартлагъа намыс этелле,
Аналагъа тулпар жашла берелле.
Аланы суймеген келин кёрмесин,
Кёрсе да, аны сыйындан кенгермесин.
Ой, Гюппе, Гюппе айлана келебиз,
Адурхайгъа тогъуз улан беребиз.

Бизге берген – алатон,
Бизге бермеген – къаратон.

* * *

Бу айынг Тотур айынг,
Юйюнгде болсун баллы майынг,
Кюнюгюз ахшы болсун, аланла,
Малда болсунла, алда болсунла уланла!
Жазгъы кюнюнг болсун санга огъурлу...
Жазгъы кюнюнг болсун санга огъурлу,
Шатман шатлыкъ айта келгенбиз,
Жазгъы кюнюнг болсун санга огъурлу!
Шатман шатлыкъ айта келгенбиз,
Бу кюнню байрам этип,
Шукур болсун Тейриге,
Къутулдукъ, жазгъа жетип.
Жазгъы кюнюнг болсун огъурлу!
Монглу юйде ун элей,
Гумучукъда туз элей,
Къызынг жюнле тарасын,
Тейринг ахшы къарасын.
Жазгъы кюнюнг болсун санга огъурлу,

Шатман шатлыкъ айта келгенбиз.
Жазгъы кюнюнг болсун санга огъурлу!..

ШЕРТМЕН

Къыш кетди жаздан,
Намысы жюрюген ёзден,
Жылдан бир келебиз,
Кёрмегиз аман кёзден!
Шертмен, Шертмен,
Бермесенг – кетмем,
Хар жазгъы кюнюнг мубарек!

Шертменчиле келелле,
Шертмен айта ёлелле.
Жары болду жыякълары,
Тартма тилейди тыякълары,
Май тилейди тамакълары,
Хар жазгъы кюнюнг мубарек!

Къыш кетди да, жаз келди,
Кырдык бла къаз келди,
Балалары баз келди,
Хар жазгъы кюнюнг мубарек!

Олтур, бийче, тур, бийче,
Берлигинги бер, бийче,
Бала хайырынгы кёр, бийче.
Бу юйде бир жаш барды,
Къайиш кибики бели барды,
Жаугъа урушур кёлү барды,
Къатында сакълагъан эли барды,
Хар жазгъы кюнюнг мубарек!

Бу юйде жаш не ахшы жашды,
Сары алтындан къамасы,
Хажиликди дамасы,
Хайырын кёрсү анасы.
Хар жазгъы кюнюнг мубарек!

Бу юйде къыз не ариу къызды!
Айны ауалы кибики,
Кюнню зауалы кибики,
Кёкде мёлек кибики,
Алтын терек кибики.
Хар жазгъы кюнюнг мубарек!

БЁРЮ БЛА БОРСУКЪ

Бёрю:

– Ой, борагъайым, борсугъум,
Чыкъсанг а, борсукъ, уядан, чыкъсанг а,
Мен айтханнга эсинги бир бурсанг а!
Бу тауладан ол таулагъа барайыкъ,
Ол тауладан ирик жасакъла алайыкъ!
Чыкъ, борсукъ, бери!

Борсукъ:

Огъай, огъай, огъай!
Чыкъмайма мен, бёрю, чыкъмайма,
Бу тауладан ол таулагъа барыргъа,
Ол тауладан ириш жасакъла алыргъа.
Биз, Бёрю, шаухал бийлери туююлбюз,
Ары барсакъ, аман болур кюнюбюз.
Чыгъарыкъ туююлме!

Бёрю:

Ой, борагъайым, борсугъум,
Чыкъсанг а, борсукъ, уядан, чыкъсанг а,
Мен айтханнга эсинги бир бурсанг а.
Жылкъыны атасы уллу ажир келеди,
Уруп, белинден эки этерме,
Ал жаны татлы болады,
Ал жаны – мени,
Арт жаны – сени,
Чыкъ, борсукъ, бери!

Борсукъ:

Огъай, огъай, огъай!
Чыкъмайма мен, бёрю, чыкъмайма,
Ол сёзлени мени алдаргъа айтаса,
Мени ашар ючюннге чакъыраса!
Чыгъарыкъ туююлме!

Бёрю:

Ой, борагъайым, борсугъум,
Чыкъсанг а, борсукъ, уядан, чыкъсанг а,
Мен айтханнга эсинги бир бурсанг а.

Сюрююню атасы тогъаймюйюз къочхар
келеди,
Уруп, белинден эки этерме,
Ал жаны татлы болады,
Ал жаны – сени,
Арт жаны – мени,
Чыкъ, борсукъ, бери!

Борсукъ:

Огъай, огъай, огъай!
Чыкъмайма мен, бёрю, чыкъмайма,
Аман жанадыла кёзлеринг,
Аман чыгъадыла сёзлеринг,
Чыгъарыкъ туйюлме!

Бёрю:

Ой, борагъайым, борсугъум,
Чыкъсанг а, борсукъ, уядан, чыкъсанг а,
Мен айтханнга эсинги бир бурсанг а.
Эчки сюрюулени атасы кылычмюйюз
Къарт теке келеди,
Уруп, белинден эки этерме.
Ал жаны татлы болады,

Ал жаны – сени,
Арт жаны – мени,
Чыкъ, борсукъ, бери!

Борсукъ:

Огъай, огъай, огъай!
Чыкъмайма мен, бөрю, чыкъмайма!
Ол сёзлени мени алдаргъа айтаса,
Мени ашар ючюннге чакъыраса.
Чыгъарыкъ тюйюлма!

Бөрю:

Ой, борагъайым, борсугъум,
Чыкъсанг а, борсукъ, уядан, чыкъсанг а!
Мен айтханнга эсинги бир бурсанг а.
Ашагъанла, харип, айтып ашамайла,
Ашагъанла мен жарлыгъа ушамайла.
Сени ашасам, жанмагъан отха тюшейим,
Санларымы ёлген итле кемирсин,
Къабырымда ёлген молла окъусун,
Ёшюнюме окъсуз ушкок атылсын,
Сюймегеним тюз боюнундан тагъылсын!
Чыкъ, борсукъ, бери!

Борсукъ:

Огъай, огъай, огъай!
Чыкъмайма мен, бёрю, чыкъмайма,
Аман жанадыла кёзлеринг,
Аман чыгъадыла сёзлеринг,
Чыгъарыкъ туююлма!

Бёрю:

Ой, борагъайым, борсугъум,
Чыкъсанг а, борсукъ, уядан, чыкъсанг а,
Мен айтаханнга эсинги бир бурсанг а.
Бишген тауукъну сен аллыма келтир,
Ашамасам, сен мени ур да ёлтюр,
Мен суусуз къалгъан тенгизге батайым,
Этден тоюп, кюн тууушда жатайым,
Къойдан толу орунга тыгъылайым,
Анда киши да кёрмейин къалайым!

БЁРЮГЕ СОРУУ ЭТИУ

Бёрюню төреге чакъыргъандыла да, соруу этгендиле:
– Кеченг жокъ, кюнюнг жокъ,
Айланаса чапханлай,

Юйюнг жокъ, бауунг жокъ,
Бир ышыкъ тапмагъанлай,
Жайынг жокъ, кышынг жокъ,
Жюрюйсе буюкъгъанлай.
Жер юсюнде къарда, бузда къаласа,
Сууукъ, ач болуп жатаса,
Сыйынг бир да къалмагъанды,
Сени тенгнге киши тартмайды,
Айланаса хаман жутланганлай.
Ма болумунг алайды,
Сенден жарлы жан болмаз,
Кесинг да бездирдинг жер жюзюнг,
Кетди аман бла кюнюнг.
Нек этесе, ой, сен былай?
Нек билмейсе жарашып жашай?
Бу төрт аякъдан да бошайса,
Къыйынлыкъда азап бла жашайса...
Төречиле былай дегенлеринде,
Алагъа былай жууап бергенди,
Ауузундан келе селегейле:
– Огъай, мени бу төрт саным
Сау болуп, мени жаным,
Чыртда ач къалмайма,
Арымайма, тозмайма,

Ала мени инжитмейле,
Хар заманда багъалла,
Ашарыкъ-ичерик табалла.
Ыйыкъда къарным бир токъ болады,
Къайгъым, сагъышым жокъ болады,
Мени къарным тойса, сууукъ ётмейди,
Зарауатлыкъ жетмейди.
Алай бла жашайма,
Жалкъаула бла сансызладан
Юлюш алып ашайма,
Мен да бу турмушну башыма
Мисирге санап турама.
Не осалгъа саналсам да,
Журтун сатхандан онглума.

ЖОМАКЪЛА

ЁРЮЗМЕК БЛА ЖАШЧЫКЪ

Эртте-эртте нартла-гуртла деп бирле жашагъандыла. Аланы таматалары кесини озгъун акъылы, эси, тирилиги, жигитлиги бла белгили деу Ёрюзмек болгъанды. Кёп аманлыкъдан, кёп хатадан, кёп палахдан, кёп терсликден, кёп къыйынлыкъдан бирча сакълап, Ёрюзмек нартлагъа тийишли башчылыкъ этгенди. Ёрюзмекни кючю бла нартланы башлары кёп жауну чабыуундан къутхарылгъандыла.

Бир жолда Ёрюзмек, нартлагъа кийик эт ашатыргъа жюкленип, садагъын да боюнуна атып, бир сюрючю жашчыкъны да биргесине алып, уугъа атланганды. Бара-барып, тау этекде бир уллу чегетни къыйырындан киргендиле ала. Агъачланы тюзлеринден кесип, Ёрюзмек къая жанында, кече жатарча, кюндюз солурча, эрлай къошчукъ ицлегенди. Ёрюзмек да, жашчыкъ да хапчукларын къошха салгъандыла, бираз отун ташыгъандыла, мулжар этгендиле.

Ёрюзмек, къая жанлада излей кетип, отлукъ таш да, къуу

да тапханды. Ташны ташха уруп, от чакъдырып, къургъакъ отунладан, кюреше кетип, кючден-бутдан отчукъ тамызгъанды. От иги жаннгынчы, Ёрюзмек да, жашчыкъ да, от жагъада томуроулагъа олтуруп, хайт деп солугъандыла.

Арыгъанлары кетгенден сора, Ёрюзмек жашчыкъгъа:

– Мен, арлакъ жайылып, кийикле ёлтюрюп келейим, сен а, аз-аз отун салып, отну ёчюрмей тур. От ёчюлсе, экинчи от эталлыкъ тюйюлбюз, – деп кетгенди.

Ёрюзмек кетгенден сора, жашчыкъ кеси жангыз, эрикгенча болуп, мулжарда къалкъып къалгъанды. Жукъудан тоя келип, уянып къараса, от ёчюлюп тура.

Жашчыкъ, секирип ёрге къобуп: «Ой, юйюм къуруду, отум ёчюлгенди да къалгъанды, энди Ёрюзмек келип къала эсе, манга урушурукъду», – деп, къоркъуп, чаба-жорта, бир терен къулакъны ёрге айланганды. Къулакъ тауусулуп, ол бир сыйдам сыртха чыкъгъанды. Сыртдан ауа барып, бир бийик тёбени кёргенди. Тёбени башына ёрлеп, тегерегине къараса, кёз кючден жетген бир жерде от жарыкъ ургъанын эслегенди. «Ёрюзмек келгинчи, от алып келейим да, эрлай от тамызайым къошда», – деп, жашчыкъ от жарыкъ таба мыллыгын атханды.

Жашчыкъ от жарыкъгъа жууукъ кирип къараса, чегет тарда – бир уллу къош, къошну бир мюйюшюнде – бир уллу от, отну тегерегинде да – тогъуз эмеген. Жашчыкъ, чартлап кирип, от алайым да къачайым деп тебирегенлей, ол тогъуз

эмеген: «Ма, Аллах бергенча, оюнчакъ келди бизге», – деп, сермеп тутуп, топну атханча, жашчыкъны бир бирине атып башлагъандыла. Алай эте келип, жашчыкъ тогъузунчу эмегенни къолуна тюшгенлей, ол: «Муну, ол къайнай тургъан къазаннга атып, биширип, ашаргъа керекди», – деп, къуру сууу бла отда къазанны кёрюзтгенди...

Жашчыкъ ары от алыргъа кетгенлей, узаймай, Ёрюзмек, кёп кийик эт да кётюрюп, къошха къайтханды. Къараса, къошда не от жокъ, не жашчыкъ жокъ. Жашчыкъны да, отну да кёрмегенинде, Ёрюзмек: «Жашчыкъ отну ёчюлтюп, менден къоркъуп, от излей кетген болур», – дегенди.

Ёрюзмек ким да билген, бек сезимли эмда хыйлачы киши болгъанды. Аны къайры кетгенин сезгенлей, ол: «Энди эмегенлеге кесин ашатып къояды», – деп, къоркъуп, жашчыкъны ызындан къысха баргъанды.

Эмегенлени къошларын табып, Ёрюзмек гузабагъа киргенди. Кирсе, аллайгъа кирсин: эмегенле жашчыкъны къайнай тургъан къазаннга атаргъа тебиреп тура эдиле. Аны алай кёргенлей, Ёрюзмек эмегенлеге:

– Эй, ахшы уланла, бу жашчыкъ да, мен да сизге келечиге келгенбиз, мен, суу ичеме деп, къулакъгъа къайтып, артха къалгъан эдим, – дегенди.

Эмегенле, жашчыкъны ёлтюрюрге тебирегенлерин да къоюп:

– Не келечилигинг барды, айт, эшитейик?– деп, Ёрюзмекни сёзю къайгъылы болгъандыла.

Ёрюзмек алагъа, кёлю бла айтханча этип, сёзюн былай башлагъанды:

– Элим битеу туююш болгъанды: бир затны айыраламай, бары урушадыла. Хар ким кесим айтхан деп, бир бирин соядыла, нартлада муну туююн билирге киши табылмады, сиз, акъыллыла, ахшыла, ким билсин, айырлыкъ болурму эдигиз деп келгенбиз.

Бурун эрттеледе бизни жерлерибизде бир уллу ёгюз жашагъанды. Кесини мазаллылыгы бла аны кезиуюнде анга тенг бу тегерекледе жюрюмегенди. Бу ёгюзню кезлери арба чарх тенгли, кирпичлери да бирер къарыш болгъандыла. Ол тар къаягъа кирсе, мюйюзлери эки жанына тийип, къаяланы оя баргъанды. Атлагъаны сайын, уллу тереклени, хансланы эзгенча, аякъ туююнде эзгенди. Иссилеп, къуйругъун силксе, тебелени аудургъанды. Жюрюген сагъатында, ауурдан, къаты жерде аякълары батхандыла. Суусап болуп, бара тургъан уллу сууладан суу ичсе, суула тауусулуп, ташлары агъарып къалгъандыла. Исси кюн, къуйругъу Бештауда чибин къоруп тургъанлай, ол тили бла Минги тауну башындан бузланы жалагъанды. Ол заманлада бу жерледе дагъыда бир уллу къара къуш айланганды. Жерде хайыуанлада ол ёгюзге тенг болмагъанча, кёкде къанатлылада да мынга тенг къанатлы бол-

магъанды. Муну тырнакълары жангылышча, гакксысы да Минги тауча болгъанды. Учуп, кёкге чыкъса, кюнню жабып, Кавказны кёп жерин салкъын этгенди. Ачыуланып, къанат къакъса, кёп къаяланы, ташланы желге алдыргъанды.

Талай ёмюрню жашай туруп, ёгюз къартайгъанды. Тиш-лери тюшюп, ашны чайнаймай тебирегенди. Борбайы юзюлюп, башын кечиндиралмай, бир кюн тау этеклени биринде узунуна сойланганды.

«Ёлген – саугъа азыкъ» дегенча, ёгюзню мыллыгына къанатлыла, жаныуарла басындыла. Бирери бирер хурттак юзюп, уллу санланы субай этдиле, этин седиретдиле, къалгъанын да чанчакъладыла.

Ала алай эте тургъанлай, мыллык ийисге ол уллу къара къуш шуулдап жетеди. Ёгюзню бир жауурун къалагъын тырнакълары бла кётюрюп, кёкге чыгъады.

Ол кезиуледе бу жерледе бир саубитген жаш да сюрюу бла айланганды. Аны сюрюуюнде битеу сюрюуге алчы болуп жүрюген бир уллу теке да болгъанды. Жауун келсе, буз жауса, сюрюу да, жаш кеси да, текени сакъалыны тюбюне къысылып, жибимей, ариу сакъланыучу эдиле.

Ёгюз ёлген кюн да бир уллу таякъ жауун келгенди, кёзню кёкге ачдырмагъанды. Жаш да, сюрюу да текени сакъал тюбюне жыйылгъандыла. Теке да аякъ юсюнде къалкъыу этеди.

Къара къуш, кёкде айлана келип, жауурун къалакъны

къайда ашаргъа билмей, терекге ушатып, текени бир мюйюзюне къоннганды.

Теке, мюйюзюме жукъ къонду деп сезмей, биягъынлай къалкъып тебирегенди. Къуш да, жутланып, жауурунну этин жыртыргъа жарашханды. Сюрюочю жукълай да тюш кёре, къойла да жатып ышныр эте, жауун тохтаса деп, сакълагъандыла.

Бир заманда сюрюочю уянады да, жауун тохтаймыды экен деп, башын текени сакъал тюбюнден чыгъарып, кёкге къарайды. Къуш да, жашдан элгенип, кёкге учады. Жауурун да, мюйюзден учхалап, жашны кёзюне тюшеди.

Жаш, жауурун къалакъ тюшгенин эсгермей, кёзюне кирчик тюшгеннге ушатып, кёзюн ууады. Ауруп инжитмесе да, ингирге дери жилигъанлай айланады жашны кёзю. Ингирде юйге къайтханында: «Анам, кёзюме чёп тюшгенди да, бир кесек жилийды», – деп, жаш анасына кёзюн кёргюзтеди.

Анасы да, жашыны кёзюне къарап: «Чёп тюшюп турады», – деп, жашыны кёзюнден жауурун къалакъны алып, арлакъ ташлагъанды.

Жылла ёте, кюнле кете, жауурунну юсю уллу тала болгъанды. Не ариу жер эди, тюз болуп, шо былайда эл болуп бир жашар эди деп, адамланы кёзлери къарагъанды.

Жылланы бир жылында алайгъа эл орналгъанды. Суулары, отунлары, ашлары болуп, эл кечеден кюннге жашнагъанды, байлыгъы аллына ургъанды.

Амма, не келсин, бир кюн эрттен бла адамла кьобуп кьарасала – элде юйлени эшиклери, терезелери терсине-терсине айланып тура. Элни артында таула, сыртла элни ал жанына кёчюп сюеле. Элни ал жанындан тийиучю кюн элни артындан тийип келе. Эл жыйылып, не айтыргъа билмей, сейир-тамаша боладыла. Ахырында, кьартла, сагъыш этип, элни терсине бурулгъаны жер тепгенден болгъаннга санагъандыла. Алай а эл терсине экинчи, ючюнчю кюнледе да бурулады. Сора халкъ, сейирсинип:

– Бу бизни кече сайын элибизни битеу эшиклерин, терезелерин терсине айландырып тургъан не зат болгъанын, сакълап, билирге керекбиз, – деп, бары да сагъаядыла. Жангыз бир эри киши кьалмай, чыгъып, бир кече элни тегерегин сакълайдыла. Ала да марап тургъанлай, кече арасында бир уллу тюлкю келип, жауурун кьалакьны топуракъдан тышына кьарагъан жютючюгюнден тартханды да, эл кьымылдагъанды.

Сора была, кёзлери бла кёрюп, эл эрттен сайын нек терсине бурулгъанын ангылайдыла. Хата тюлкюден чыкьгъанын билгенлей, ачылуу адамла аны арагъа алгъандыла. Ким кьазыкъ бла, ким кюрек бла сермеп, ала тюлкюню эл кьыйырда сойландыргъандыла. Битеу эл басынып, тюлкюню ёрге айланган жанын сойгъандыла, ол бирси жанын сояргъа уа ол кьадар адам не кюрешселе да, тюлкюню бир жанындан башха жанына буралмагъандыла. Жарты терини уа юйге алып ке-

лип, юлешселе, битеу элни эр кишисине бёрк кыйырла чыкыгъанды.

Тёшекде тургъан бир жарлы къатынны уа кесин да, жашчыгъын да киши сан этмегенди.

Узаймай, аякъланып, жангыз ийнегин кыйыстай, урчукъ да ийире, къатын бир эрттен бла элни кыйырына чыкыгъанды. Алайда ёлген тюлкюню эслеп, ол кьолунда урчукъу бла аны сансыз ары-бери бургъанды. Сабийге бёркге жарар эди деп, тюлкюню эл соялмагъан жанын кеси союп, тери жартыны алып келип, жашчыгъыны башына ёнчелегенди. Ёнчелегенликге, сау элге жартысы бёрк кыйыр чыкыгъан тюлкюню терисини бир жартысындан жангы туугъан сабийине бёрк кыйыр чыкымагъанды. Ол къатын: «Сау эл битеу кийингенигизде, мени жашыма бёрк кыйырлыкъ кьоймагъансыз», – деп, саулай элге кёлкялды болгъанды.

– Да не этейик, сау элге жартысын алгъанбыз, сени жашынга да тюз жартысын кьойгъанбыз, – деп, эл да аны аузун тыйгъанды.

Энди аладан, башы Минги тауда буз жалай тургъанлай, куйругъу бла Бештауда чибин кьоругъан ёгюзмю уллуду, гаккысы Минги тау тенгли болгъан кьушму уллуду, сау сюрюу да, сюрюучю да сакъал тюбюне жыйылып тургъан текеми уллуду, жауурун къалакъ кёзюне чёпча кёрюннген сюрюучюмю уллуду, жауурунну кемиреме деп, элни ары-бери бургъан, тери-

сини жартысы да битеу элге бёрк кыйыр чыкыгъан тюлкюмю уллуду, саулай эл буралмагъан тюлкюню урчукъ сабы бла ары-бери бургъан къатынмы уллуду, огъесе терини жартысы бёрк чыкымагъан жангы туугъан жашчыкымы уллуду?

Сиз барыгъыз акыйлыла, ахшыла, быладан кыйсы улуу, кыйсы гитче болгъанын айырыгъыз деп келгенбиз, – деп, сёзюн бошады Ёрюзбек. Эмегенлени бири:

– Ол узунлугъу Бештаудан Минги таугъа жетген бугъа уллуду, – дегенди.

– Угъай, къуш уллуду, – дегенди экинчиси.

– Къушну мыйюзюне кьондуруп тургъан теке иги да улуу болады! – дегенди ючюнчюсю.

Тёртюнчюсю:

– Жауурун кыалакъ кёзюнде чёпчюкча кёрюнген сюрюучю уллуду, – дегенди.

Бешинчиси:

– Битеу эл бир жанындан бир жанына аудуралмагъан тюлкю уллуду, – дегенди.

Алтынчысы:

– Тюлкюню ары-бери аудургъан къатынды улуу, – дегенди.

Жетинчиси:

– Тюлкюню терисини жартысы бёрк кыйыр чыкымагъан жангы туугъан жашчыкы уллуду, – дегенди.

Андан ары эмегенле: «Мен айтхан тюздю!» – деп бири, «Угъай, мен айтхан тюздю!» – деп башхасы, терен даулашха киргендиле. Ёрюзмек да: «Чот тапды», – деп, жашчыкыгъа кёз кысханды.

Жашчыкыгъа да жан киргенди.

Ахырында эмегенле, сёз бла орталарын айыралмай, жагъалаша, тюплю-башлы бола тебирегендиле. Ала алай бир бирлерине болгъанларында, Ёрюзмек жашчыкыны алады да, кыутулады да кетеди.

КЪОЯНЛАНЫ ЭРИНЛЕРИ ЖЫРЫКЪ НЕК БОЛГЪАНДЫЛА?

– Дунияны башында бизни къоркыутмагъан, биз къоркымагъан бир зат жокъду. Быллай бир инжилип, къоркыуп жашагъандан эсе, жашамай кыалгъан кёп да игиди. Андан эсе, келигиз, барыбыз да бир жерге жыйылайыкы да, башыбызны бир уллу кёлге атайыкы да, кыырылайыкы, – деп оноулашхандыла кыоянла.

Айтханларыча, кёл жагъагъа жыйылгъандыла, бир сафха тизилгендиле.

Алгы бурун тамата кыояннга чынгаргъа тюшгенди чёп. Чынгаргъа тебирегенлей, кыамишлени ичинден бир макъа «бакъ» деп, кёлге чынгагъанды.

Къоян, элгенип:

– Тохтагъыз, аланла, бизден къоркъгъан да барды!– дегенди.

– Къайда, къайда?– деп, къоянла уллу кёлню жагъасына басынсала, къамишлени ичинден макъала, «бакъ-бакъ» дей да, суугъа ташая башлагъандыла. Къоянла барысы да аны кеслери кёзлери бла кёргендиле. Ол кюнден сора къоянла:

– Бизни орунубузгъа макъала башларын суугъа атдыла. Биз бош жангылгъанбыз, дунияда бизден къоркъгъанла да бар кёреме. Башны суугъа атханны сагъынмайыкъ!– дегендиле.

Ол кюн къоянла асыры бек къууангандан, асыры бек кюлгенден, эринлери, жарылып-жарылып, жырыкъла болгъандыла, дейдиле.

АЛАБАШ БЛА КЪАБЫР ИЕСИ

Бир саудюгерчини Алабаш деп бир жангыз жашчыгъы болгъанды. Бир кюн саудюгерчи жашчыгъына бир тюенни бергенди да:

– Ма, муну эки тюен эт да кел!– дегенди.

Тюенни да алып бара тургъанлайын, жашчыкъ бир адамы, къадалып, бир къабырны къаза тургъанын кёргенди. Къатына баргъанды да, ол къаза тургъан адамгъа:

– Къабырны къазып нек кюрешесе?– дегенди.

– Муну манга бир тюмен берлиги болуп тургъанлайын, бермей, ёлюп кетгенди да, юсюндеги затларын алайым деп къаза турама...

– Къой, аны къазма, ол берлик тюменни санга мен берейим, сен къабырны ызына басдыр да къой,– дегенди Алабаш. Атасы берген тюменни берип, къабырны басдыртып, ызына къайтып кетгенди.

Къайтып юйге келип, жашчыкъ атасына хапар айтханды. Атасы амандан, игиден да жукъ айтмай къояды. Бир кюн жашчыкъ атасына:

– Атам, ыразы болуп ийсенг, арбаны жегип, былай ары барып бир къайтыр эдим,– дегенди.

– Болсун,– дегенди атасы,– алай а кечге къалмай къайт.

– Болсун!– деп, арбаны жегип, жашчыкъ кетип тебирегенди. Бара баргъанды да, бир кёпюрню кёргенди. Андан ётерик болгъанды. Тартып кёпюрге барса, кёпюр къулагъында бир адам сюелип тура. Ол адам жашчыкъгъа:

– Жашчыкъ, къайры бараса?– деп соргъанды.

– Да былай, ишиме барама... отун этерге.

– Мени да нёгер эте бар,– дегенди ол адам,– жолгъа жангыз чыкъгъан иги туююлду.

– Кел.

Жашчыкъ унарыкъ туююл эсе да, киши къоймагъанды да, муну арбасына мингенди. Миннгенинде уа, арбаны оноуун жашчыкъгъа жетдирмей, суйген жанына элтеди.

Барадыла, барадыла, барадыла...

Бир жерге жетип, кече бир чегетни ичинде къаладыла да, ол адам жашчыкыгъа: «Жукъла!» – деп, жукъламагъа къояды. Аны жукълатып, кеси уа чегет бла барып, бир уллу къалагъа чыгъады. Кирип барса, къалада бир мазаллы эмеген тура.

– Уй, бери базып адам аягъы басмай тура эди! – деп, эмеген секирип турады. Экиси да бууушадыла. Эмегенни адам хорлайды. Сора эмегенни беш башын да чартлатып, аны, дуняны тонап, жыйып, кюбюрге уруп тургъан алтынларын машокга къуюп, алып келип, арбагъа атады.

Эрттенбласында да барып-барып, бир жерде, къапланып, жерге тынгылай тургъан биреуленни кӛргендиле.

– Ахшы улан, не этесе?

– Дупспурну ары жанында терекден чыпчыкъ учханында, тубюнде къоян юркюп къачханды. Ол къоян къалайгъа дери къачып барлыкъды деп, аны аякъ тауушуна тынгылап турама.

– А-ха, сен а палахса да! Кел, бизге нӛгер бол! – дегендиле.

– Айхай, болайым, келигиз, жер-суу кӛрюрге ким соймейди! – дегенди Сакъкъулакъ. Кетгендиле бирге.

Бара барып, биреуленни кӛргендиле. Къарасала, бир адам эки аягъына эки мазаллы ташны байлап, чабып, ёзенни бир жанындан бир жанына шып деп ары да ётеди, шып деп бери да ётеди.

– Эй, алан, не эте тураса? Бу ташларын да недиле?

– Этиб’а, не этеме! Ташсыз чапсам, чыпчыкъладан алгъа кетеме да къалама. Аякъларыма быланы былай-былай илиндирсем а, чыпчыкъла бла, къушла бла тенг барама, – дегенди ол.

– Алай эсе, кел, Желаякъ, бизге нёгер бол! – дегендиле.

– Айхай, барайым, жер-суу кёрюп, аякъларын бир кесек ийлерге ким суймейди!

Бара барып, дагъыда къарасала, алларында – бир кёл, кесини да суу бир къуруй да къала, бир буркъулдай да, орунуна келе тура. Не сейирди бу? Къарасала, арлакъда биреу къаплаһып, сууну бир уртлай да, къоя, бир ызына къуя да, ие тура. Сууну хар тёкгени сайын жияй.

– Алан, не эте тураса? Неге жияйса?

– Этиб’а, не этеме! Атам бу кёлню бир кере уртласа, тюбюнде ташы, балчыгъы къалмай, алай уртлаучу эди. Мен уртласам а, къуру суун да кючден уртлайма. Мен атамдан аллай бирге нек къарыгусуз болама деп, ма анга жияйма!.. – дегенди.

– Къой, Кёлжутар, жияма, атангы жылына келирге сен да ол этгенни андан да иги этериксе. Андан эсе бизге нёгер бол! – дегендиле.

– Айхай, болайым. Жер-суу кёрюп, бир-эки суучукъ уртлап къайтыргъа ким угъай дерикди!

Кёлжутар да былалгъа къошулуп, бешиси да бара барадыла да, бир жыйылып тургъан адамлагъа тюбейдиле.

- Не болгъанды, нек жыйылгъансыз?
- Жыйылыб’а, нек жыйылгъанбыз! Ма алайда ол къаланы кёремисиз?
- Кёребиз.
- Ол бизни ханыбызны къаласыды. Аны ол бийик буруун кёремисиз? Ма ол адам баш сюекледен этилгенди. Ханны къызы эрге барыргъа унамайды. Тилеп келгеннге юч оюн береди да, аны эталмагъанны ёлтюртеди да къояды башкеслерине. Оюнларын а киши эталмайды. Къыз а бир ариу, сейирлик къызды да, ханлыкъда эр киши къалмай, къырылып барадыла. Энди ол къыз айтырыкъ оюнланы этерча, бир тулпар жаш къайдан табайыкъ деп, аны оноун эте турабыз! – дегендиле жыйылып тургъан адамла.
- Алай эсе, бизни нёгерибиз сизге керекли жаш болур, эшта. Келчигиз, бизни ханыгъызгъа элтигиз! – дегенди ол адам.
- Асыры жаш адамчыкъ кёрюне ушайды да! – дегендиле адамла, алай болса да, ханнга алып баргъандыла.
- Биринчи оюн, – дегенди хан, – бюгече окъуна къыркъ гаммешни этин ашап бошаргъа керексиз.
- Ол а сёзмюдю, келтиригиз! – деп, жарашып олтургъандыла къонакъла. Къыркъ гаммешни этин биширип келип, алларына салгъандыла къонакъбайла. Этлени ташып бошап, шапала ары чыкъгъанлай, Кёлжутар этлени барын да «лыкъ» деп жутханды да сирелгенди, къалгъан нёгерле бары да ачлай къалгъандыла.

– Ой, сен бизге оюнну уллусун кӛргюзтдюнг да! – деп, шапаланы чакъыртып:– Энтта да бир-эки гаммешни этин биширип келтиригиз ансы, биз чыртда тоймагъанбыз! – дегендиле.

Бу хапар ханнга бла аны къызына жетгенди. Къыз ачуланнганды, алай болса да, дагъыда эки гаммешни этин биширтип ийгенди. Аланы, жарашып, бары да ырахат ашап тойгъандыла.

Экинчи кюнюнде хан, аланы чакъыртып, айтханды:

– Къызымы экинчи оюну алайды: экикюнлюк жолгъа барып, андан бери чабышып, бизни жюйрюк чабыучубузну озала эсегиз – ма къуру олду этеригиз.

– Ахшы, хазырланайыкъ.

Сакъкъулакъ жерге жатып тынгылагъанды да, ханны къызы бла жюйрюгю ушакъ эте тургъанларын эшитгенди: «Сакъ бол, артха къалсанг, эшитмедим деме, ансы санга да артха къалгъанлагъа этиучюю этерикме. Артха къалгъан кибики этип, кӛзюнден ташагъа жанла да, бӛрю бол да чап, андан арысанг, къаплан бол да чап, алай да арысанг, къуш бол да уч. Кӛзюнден тас болсанг, сен артха къалгъанса дер да, ол сериуюн чабар, сен а алгъа жетерсе!»

Аланы алай шыбырдашханларын эшитип, Сакъкъулакъ барын да нӛгерлерине айтханды. Аллынга бир деп бир жан жиберме деп, Желаякъгъа къаты айтхандыла.

Ханны къызыны жюйрюгю обур болгъанды. Обур бла Желаякъ экикюнлюк жолгъа баргъандыла. Ызларына айла-

нып чабып тебирегенлеринде, бир кесекчикден обур, ах-ох этип, арып башлагъанма деп, артха къала тебирегенди...

Желаякъ, хы, къалай да мен аны озалмаймы къаллыкъма деп, уллу кёллю болуп, солургъа олтургъанды. Сора жукълагъанды да къалгъанды. Бир заманда уянып къараса, кюн тѣп-педен аууп бара. «Уй!» – деп, секирип туруп, окъча атылгъанды. Бираздан къараса, бир мазаллы кѣк бѣрю къарам-къарамдан аууп бара. Шып деп, Желаякъ аны жетип, озуп кетгенди. Бираздан, нѣгерими бир кесек сакълайым деп, алай жол жанына олтургъанды. Сакълай-сакълай тургъанды, алай а чыртда бѣрю келип кѣрмегенди. Бир заманда къараса, бир мазаллы къолан аслан къарамладан аууп бара. Бу да секирип туруп, эрлай асланны ызындан жетгенлейин, шуу деп, къанат таууш этип, бир къуш учуп тебирегенди эл таба. Сакъкъулакъны айтханлары эсине тюшюп, Желаякъ, чабып, эрлай элге биринчи келгенди.

– Энтта хорладыгъыз! – деп, хан бла къызы ючюнчю оюнну айтхандыла: темир юйде тангнга дери туругъа!

– Ахшы! – деп, была, ала айтхан бир темир юйге барып, кирип, жарашып олтурушхандыла. Была да, эригип, жукълай башлагъанлай, бу иссилик, бу тылпыусузлукъ неди деп къарасала, темир юйню тѣгерегине отун къаланып, от салынып, юйню къабыргъалары къызгъандан-къызып бара.

– Ы-хы, былаймыды сизни оюн ойнай билиуюгъюз? – деп, Кѣлжутар гитче терезечикни тешикчигине ауузун тиреп, уф

деп суу шорхаланы жибергенди да, олсагъатдан отну ёчюргенди. Нёгерлери тангнга дери ырахат жукълагъандыла.

Эрттенбласында быланы кюйген сюеклерин тышына атдырайыкъ деп, хан бла къызы келселе, была ырахат жукъудан жангы уяна айлана, тышында уа – болгъан суу ырхыланы ызлары. Хан бла къызы сейир-тамаша болгъандыла.

– Энди сёзюбюз – сёздю, была бизни хорладыла, сени мынга бермез амалым жокъду, – дегенди хан къызына. Алабашха къызын да, кёп мал-мюлк да, малына, жумушуна къараргъа адам да бергенди, барын да кериуан этип ашыргъанды.

Нёгерлери артха келе болгъанларында, Кёлжутар, Желаякъ, Сакъкъулакъ да – хар бири, ол тюбеген жерлеринде саламлашып, айырылып баргъандыла.

Ол биягъы кёпюрге, ол адам тюбеген жерге жетгенлеринде уа, ол адам алай айтханды:

– Энди, жаш, мен да сенден айырылыр жериме жетдим. Ма бу келтирген затларыбызны, бир деп бир затны къоймай, битеу барын теппе-тенг этерикбиз, къызны да эки тенг этерикбиз!

Жаш да, ол адам да тюшедиле арбадан. Къызны да тюшюредиле.

– Тут кьолундан!– деп, ол адам жашха къызны бир кьолундан тутдурады, кеси да бир кьолундан туттады. Сора ол адам, бир мазаллы бичакъны алып, керилип, бичакъны къызгъа былай силдегенлейин, кьоркъуп, жаш да, къыз да ачы къычыра-

дыла. Къыз, ичин тартып, алай ачы къычыргъанлайын, ауузундан, чартлап, бир жилин чыкыгъанды.

Ол адам эрлай сермеп, жилинны башын эзгенди. Къызны эки тенг кесерге деп, дагыда бир керилип сермегенлейин, къыз къычырып жыйырылгъанлай, ауузундан дагыда бир жилин чартлап чыкыгъанды. Ол адам аны да туурагъанды. Ючюнчю кере да алай этгенди да, ючюнчю жилинны да эзгенди. Сора жашха алай айтханды:

– Ы-хы, мынга дунияны къырдырып тургъанла ма была эдиле! Энди бу таза болду, къоркъма да, ырахат жаша. Манга уа бир зат да керек туююлду. Мал-мюлк да сени болсунла, сау бол! Ол адам, борчуму бермей ёлюп кетгенди деп, мени къабырымы къаза тура эди. Сен а атанг сатыугъа берген битеу ахчачыгъынгы берип, мени къабырымы чачдырмай тыйдынг. Сени ол игилигинги къайтаргъынчы деп, сау болуп, аны ючюн аллынга чыгып, биргенге айланганма. Энди уа борчумдан да къутулдум, заманым да тауусулду. Иги жолгъа!– деп, ол сагъатдан жерге аууп, думп болуп къалгъанды. Жаш да, ханны къызын да, малын, мюлкню да алып, юйюне келгенди. Атасы-анасы да бек къууаннгандыла. Бары да сау-эсен жашап къалгъандыла.

МУСИЛИЯ

Эртте-эртте Мусилия деп бир ариу къыз болгъанды. Аны ёге анасы бар эди. Ёге анасыны да бир къызы болгъанды. Ала-ны бир къара ийнеклери бар эди да, аны эки къыз кезиу-кезиу кютгендиле. Мусилия ийнекни кютерге тебиресе, ийире кел деп, ёге анасы бир уллу къара жюн къыппа, аша деп да бир гитче къара арпа гыржын туурагъанны берип ашырып тургъанды. Кесини къызы тебиресе уа, ийирирге бир гитче акъ жюн къыппа, ашаргъа да – бир уллу туурагъан акъ будай гыржын бергенди.

Бир кюн, Мусилия ийнекни кюте баргъанында, къыппасын, жел ургъанды да, къолундан тюшюргенди. Къыппа тёнгереп баргъанды да, бир терен тешикге тюшгенди да кетгенди.

Мусилия къыппасын тас этип къайтыргъа ёге анасындан къорккъгъанды. «Не бола эсе да, къыппамы табайым», – дегенди да, Мусилия тешикге секиргенди.

Къараса, къайда эсе да бир теренде жер юйге тюшюп тура. Юйде да бир къатын мазаллы ийне бла жерни жарылгъанын жамай тура.

- Ай, анай-анай!– дегенди Мусилия.
- Ай, балай-балай!– дегенди къатын да.
- Анай, жел уруп, къыппачыгъымы бери тюшюрдю да ийди, кёрген эсенг, берсенг а, – дегенди Мусилия.
- Берирме, къызым, къыппачыгъынгы берирме. Андан

алгъа ол чардакъгъа мин да, анда алтын ахчам барды, аланы бир булгъа!– дегенди.

Муслия чардакъгъа мингенди, къалакъчыкъ бла алтын ахчаланы булгъагъанды.

– Энди, былай, белинги теш да, секир да тюш!– дегенди къатын. Белин тешгенди да, Муслия секиргенди да тюшгенди.

– Энди бу чардакъгъа мин да, кюмюш ахчаларымы бир булгъа.

Ёрлегенди да, Муслия кюмюш ахчаланы да булгъагъанды. Белин тешгенди да, секиргенди да тюшгенди.

Къатын Муслияны къыппачыгъын бергенди. Бир къалакъчыкъны алгъанды да, аны бла онг жаягъына ургъанды – къызыны жаягъы кюнча жылтырагъанды, сора сол жаягъына ургъанды – сол жаягъы айча жылтырагъанды.

– Къызым, энди бар да, ийнегинги арт жанына бир чёк да, сора юйге алай барырса,– дегенди да, амма къызыны ариу айтып ашыргъанды.

Къыз чыкъгъанды тешикден, ийнекни арт жанына чёкгенди. Сора олсагъатлай юсюне алтын-кюмюш кийимле къуюлгъандыла. Къыз аланы да кийгенди, четенчигине да жыйгъанды да, ийнегин да сюре, юйю таба кетгенди.

Арбазда къарт ит хайда юрюрге къалгъанды:

– Ай жаякълы, кюн жаякълы къызыбыз, айча, кюнча жана, Муслия келеди, хап-хап-хап!– дегенди.

– Кет, къарт ит, амандан юргюн!– дегендиле ёге ана бла эгеч.

Дуу жана, Мусилия келгенди. Анасыны да, эгечини да эслери кетгенди. Хапар соргъандыла да, айтдыргъандыла. Ёге анасы кесини къызына:

– Бар, сен да алай эт да кел!– дегенди да, анга да ийирирге бир акъ жюн къыппа бла ашаргъа бир туурагъан акъ будай гыржын бергенди да ийгенди.

Ол да, ийнекни эгечи айтхан жерге сюрюп келгенди да, жел урурун сакълагъанды. Аязчыкъ къакъгъанлай, къыппаны тешикге атханды, кеси да ызындан сугъулгъанды да киргенди.

Кирип барып къараса, бир жер юйге тюшюп тура. Жер жамай тургъан амманы кёргенди да:

– Мени къыппам ма бери тюшгенди, бер бери кесиме,– дегенди. Ол «анай» демегенинде, бу да «балай» демегенди.

– Хо, берирме. Ары, чардакъгъа мин да, алтын ахчаларымы бир булгъа да тюш,– дегенди амма. Къыз мингенди да булгъагъанды.

– Энди белинги теш да, бери секир да тюш.

Белин тешип, энишге секиргенлей, зынгырдап, къоюнундан алтын ахчала жерге тегюлгендиле.

– Энди ол жанына мин да, кюмюш ахчаларымы булгъап тюш.

Къыз дагъыда кюмюш ахчаланы булгъагъанды. Белин

тешип, энишге секиргенлей а, биягъынлай, къызны къоюнундан кюмюш ахчала жерге тѣгюлгендиле.

Амма бир къалакъчыкъны алгъанды да:

– Ары айланчы, – деп, къызны онг жаягъына къакъгъанды. – Бери айланчы, – деп, сол жаягъына къакъгъанды. – Энди бар да, ийнегинги тюбюне чѣк, – дегенди да, амма аны къыппасын бергенди да ийгенди.

Къууанып, чабып чыгъып, къыз ийнекни тюбюне чѣкгенди, ѳзге кирден башха зат къуюлмагъанды. Отларгъа, суу ичерге да бошламай, ингирге дери ийнекни тыйып, тюбюне чѣгюп тургъанлыкъгъа, юсюн кир этгенден ѳзге жукъ табалмагъанды.

Ингирде, аны келгенин кѳргенлей, къарт итлери:

– Жилиян жаякълы, макъа жаякълы къызыбыз келеди, хап-хап-хап, – деп юргенди.

Анасы ачыуланнганды, итге ташны-ташны атханды. Къыз келсе, керти да, бир жаягъы – жилиян тюрсюнлю, бир жаягъы – макъагъа ушаш, юсю-башы да халек.

Бары да жилигъандыла, ѳкюннгендиле, алай а не этерик ѳдиле?!

Бир жол Мусилия суу алыргъа баргъанды да, суудан толу челекни чыгъарама дегенлей, бир башмагъын суугъа алдыргъанды да къойгъанды.

Ханны жашы нѳгерлери бла уудан къайтып келе, сууда

баргъан алтын башмакъны кѳргендиле. Башмакъны суудан алгъандыла да, сейирсингендиле.

– Муну кийген кызыны тапмай мадар жокъду!– дегенди ханны жашы.

– Да ол а кыйын туююлду. Кызылагъа кийдирейик да кѳрейик.

– Бу башмакъ жетген кийип барыргъа деп тигилмегенди, къуру иесине аталып этилгеннге ушайды,– дегендиле жашла.

Тебирегендиле, сора башмакъны хар юйде кызылагъа кийдирип кѳрюп, алай а башмакъ кишини аягъына тенг болмагъанды.

Муслиягъа кире башлагъанлайын а, ёге анасы Муслияны агъач тегенени туюне жашыргъанды да, кызын туурагъа олтуртханды. Алай а ала анга башмакъны кийдирип кѳрюрге да унамагъандыла.

– Мындан сора кызынг бармыды?

– Угъай, жокъду,– дегенди къатын.

Ызларына айланып тебирегенлей, жашланы бири агъач тегенени кыйыры кѳтюрюлюп тургъанын эслегенди да, ийилип къараса, дагъыда бир алтын башмакъны олтаны жылтырай тура.

– Сора бу неди да?– дегенди да, тегенени кѳтюргенди. Къарасала, бир жаягъы кюнча жана, башха жаягъы айча жана, бир сейирлик кызы жоппучукъ жыйылып тура. Чапхандыла

да, ханны жашын жашла юйге чакъыргъандыла да, ханны жашына суйюнчюлюк айтхандыла.

Жаш кирип къарагъанды да, Муслиядан кезюн алалмагъанды. Алай а къатын унамагъанды.

— Алай женгил берип ияллыкъ туююлбюз. Бизни да баш къууанчыбыз олду. Хазырлайыкъ, хар несине да къарайыкъ да, тамбла элтирсиз.

Жашла кетгендиле. Ханны жашы экинчи кюнюнде киеу негерлерин жибергенди. Къатын а ала келирге биягъы Муслияны бир кюбюрге кийиргенди да, кирит салгъанды. Жумушчу къызына:

— Суудан ётюп тебиресегиз, муну тюрт да, суугъа ат да ий!— деп буюргъанды.

Муслияны кийимлерин кесини къызына кийдиргенди, бетине да ау атханды да, хазырлагъанды.

Киеу негерле келгендиле да, ишекли бола, къарай билмегендиле, хазыр къызны алгъандыла да кетгендиле. Жолда барабара, бир уллу суудан ётюп тебирегенлеринде, ол къыз кюбюрню арбадан суугъа тюртгенди да ийгенди.

Той-оюн уллу болгъанды.

Ингирде ханны жашы отоууна киргенди да келгенди. Къараса, ай жаякълы, кюн жаякълы Муслияны орунуна бир жаягъы макъа сыфатлы, бир жаягъы жилин сыфатлы, бир зат сюелип тура.

Жаш, къачып чыкыгъанды да, къарт къуртхагъа чабып баргъанды да:

– Былай да былай, эшигим жабылды, – деп, хапар айтханды.

– Сиз бир уллу суудан ётгенми эдигиз? – деп соргъанды къарт къуртха.

– Ётген эдик.

– Ма алайгъа бар да, туура суудан ётген жеригизге къара. Алайда, кечени жарыта, бир алтын чыбыкчыкъ ёсюп тура болур, туура сууну терен жеринде. Аны суудан чыгып тургъан жеринден кес да, эрлай манга ал да кел. Мен аны юч кюнден Мусилиягъа айландырып берейим. Ол Мусилияны ёлюгюдю. Бу отоуунгда затны да кишиге кёргюзтмей туругъуз. «Келинчик, жолоучулукъну кётюралмай, ауруп турады», – дегиз, – дегенди къарт къуртха.

Айтханыча, жаш эрлай атына секирип мингенди да, шып деп суудан ётген жерлерине жетгенди. Къараса, бир иничке алтын чыбыкчыкъ суудан къарап, жылтырай, чайкъала тура. Киргенди да, аны суудан чыкыгъан жерчигинден кесгенди да алгъанды. Келтиргенди къарт къуртхагъа.

Отоудагъын а кишиге кёргюзтмезге буюргъанды, келинчик жолоучулукъну кётюралмай, ауруп кългъанды дегенди да.

Къарт къуртха алтын чыбыкчыкъны эрлай мамукъчукъгъа чырмагъанды, печь башында жылычыкъгъа салгъанды.

Дарман хансла жыйгъанды да, аланы сууларын юсюне бюргенди, бир затланы шыбырдагъанды. Алай эте, ючюнчю кюннунде къараса, печь башында, суу суратча, дунияда болмагъан бир ариу къыз жукълап тура. Бир жаягъы – кюнча жана, экинчиси – айча жана.

Къарт къуртха ханны жашын юйге кийиргенди да:

– Мусилия, уянчы бир, – дегенди. Алай айтханлайын а, къыз уяннганды, секиргенди да тургъанды.

– Ах, къалай татлы жукълап тура эдим! – дегенди. Жаш къууаннганды. Къарт къуртхагъа саугъа дегенни бергенди да, Мусилияны юйюне элтгенди. Ол отоудагъын да кюбюрге салгъанды да, элтгенди да, батмакъ кёлге атханды. Алайда да эшек чыгъанала битгендиле.

Жаш бла Мусилия насыплы жашап къалгъандыла. Аны кёрмегенибизча, ауруу-талау кёрмей къалайыкъ.

КОКАЙЧЫКЪ

Эртте-эртте бир киши жашагъанды. Ол кишини Кокайчыкъ деп бир жашы болгъанды. Сора киши ёле тебирегенинде, Кокайчыкъгъа осуят этгенди: «Мен ёлсем, ары барыргъа суйсенг да, бар, бери барыргъа суйсенг да, бар, къайры барыргъа суйсенг да, бар, чегет къулакъгъа барма ансы», – деп.

Кокайчыкъ атасы ёлгенинден сора ары да баргъанды, бери

да баргъанды, жер-жерледе кёп айланганды. Бир кере: «Ий, ол атам барма деген жерге бир барайым, анда не бар эсе да бир къарайым», – деп, тебирегенди. Алайгъа келип къараса, төгереги алмадан, көгетден толу.

«Тейри, атам бу алапат жерге барма деп, мени суймей айтхан болур эди», – дегенди да, Кокайчыкъ, бир бийик терекге мингенди да, алмала жыйып тебирегенди. Ол да алай алма жыя тургъанлай, бир заманда бир мазаллы къара эмеген келгенди.

– Эй, жарлы адам, эй харип адам, эй тели адам, не этесе мени чегетимде? – дегенди эмеген.

– Да мени уа не этгеними кесинг да кёrese, Аллахны чегетинде алмала жыя турама, – деп жууап этгенди Кокайчыкъ.

– Бу Аллахны чегети туююлдю, тели адам, бу чегет меникиди. Аны къой да, энди бир терекден бир терекге секир да, бери алмала ат, – дегенди биягъы эмеген. Кокайчыкъ эмегенге алмала атама деп, бир терекден бир терекге секиргенлей, аягъы тайгъанды да, эмегенни машогуна тюшгенди да къалгъанды.

– А-а, тели адам, машокга тюшдюнг да къалдың, – деп, эмеген Кокайчыкъны аркъасына салып, юйге алып келгенди. Эрлай къазанны отха асханды. Анга суу къуйгъанды, ары тыкыгъанды да, тюбюнден да отну жагъып, энтта бир отун алып келейим деп, эшикге чыкыгъанды. Ол эшикге чыкыгъанлай, Кокайчыкъ исси къазандан секирип туруп, эмегенни балала-

рын къазаннга къуюп, илине-тырнала, бийик, къарангы чардакъгъа мингенди.

Бир заманда эмеген отун алып келип, бишген эсе бир кёрейим деп, къазанны къатына чёгюп, этлени чыгъарып башлагъанды. Бир узалса – жашыны аягъы, бир узалса – къолу, бир узалса – къызыны башы чыгъып тебирегенди. Эмеген асыры ачудан не этерге билмей тургъанлай, Кокайчыкъ чардакъдан «мияу» дегенди.

– Юйюнге къара жилау, къалай миндинг ары? – дегенди эмеген. Сора Кокайчыкъ эмегенни алдагъанды:

– Къазанланы, тегенелени, челеклени, шинтиклени бир бири юсюне салдым да, къала этдим, аны башына да эт шишлеген темир шишни отха тутуп, къып-къызыл этдим да чанчдым, сора ол къызгъан шишге табанымы тиредим да, чынгадым да миндим, – дегенди.

Эмеген, анга ийнанып, хар нени бир бирине къалагъанды. Андан темир шишни отха тутуп, къып-къызыл этип, табанын анга басып секиреме дегенлей, тайгъанды да, «пыс» дегенди да, къызгъан шишге чанчылгъанды да кългъанды. Кокайчыкъ да, тюшюп, элден адамланы чакъырып, эмегенни байлыгъын алагъа чачып, сау-эсен кългъанды. Аны кёрмегенлей, биз да ауруу, талау кёрмейик.

КЁСЕ БЛА ЖАШЧЫКЪ

Эртте-эртте бир элде бир кёсе тирменчи болгъанды. Ол тирменнгё келген адамланы алдап, унларын алып тургъанды. Бир кюн анга бир жашчыкъ бир кесек будайчыкъ кётюрюп келгенди. Кёсе жашчыкъны келгенине бек къууанганды. «Бу жашчыкъны келтирген будайчыгъын барысын да алырма, алдап», – деп кёлюне келгенди.

Ол жашчыкъны будайын эрлай, тартдырып, ун этгенди да, жашчыкъгъа: «Кел, бир кесек гыржынчыкъ этип ашайыкъ, сени унчугъунгдан татлы гыржын боллукъду», – дегенди. Жашчыкъ анга ыразы болгъанды.

Сора кёсе гыржын этип тебирегенди. Ол, бир унну кёп къуя, бир сууну кёп къуя келип, жашчыкъны унчугъун саулай булгъап, бир уллу гыржын этгенди да, биширип, тепсиге салып, жашчыкъгъа айтханды:

– Жашчыкъ, энди сени унчугъунг жангыз бир гыржын болгъанды. Гыржынны къалай юлеширге билмейме. Кел, энди алдашайыкъ да, ким бек алдаса – гыржын саулай да аныкъыды, – дегенди.

Сора жашчыкъ да:

– Алда сен алгъы бурун, – дегенди тирменчиге. Тирменчи, къадалып, алдап башлагъанды:

– Тюнене арба бла отун келтирирге чегетге баргъан эдим.

Арбама отун жюклеп, ызыма айланып тебиредим да, бир тик ёргеге атым тарталмай к'алды. Сора, энди к'алай этейим деп, тегерегиме к'арадым. К'арасам: бир уллу к'умурсханы кер-дюм. Сора к'умурсханы тутуп арбаг'а жекдим да, ол, тартып, арбаны тикден чыг'арып кетди, — деп, кесе жашчык'г'а сёз берди. Сора жашчык':

— Мен иги алдай билмейме. Андан эсе, тюзюн айтайым, — дегенди да, хапарын айтып башлаг'анды:

— Бюгюн, ол сен гыржын бишире тург'ан саг'атда, мен ойнай-ойнай, алай сыртха чык'г'ан эдим. Аллымдан бир к'оян чартлап чык'ды. Уруп, к'оянны ёлтюрдюм. Ичин ачып к'арасам, ичинде бир гитче к'юбюрчюк тура. К'юбюрчюкню ичин ачып к'арасам, ичинде бир к'яг'ыт бар. К'яг'ытчык'ны ичин ачып к'арасам: «Кесе кёп ары-бери демесин. Гыржын жашчык'нык'ыды», — деп жазылып тура.

Жашчык', кесени хорлап, гыржынны да алып кетгенди.

БАШЛАРЫ

НАЗМУЛА БЛА ЖЫРЛА

Бирде – бешик	4
Кюн, кюн, сары кюн	4
Бюртюкден – тую бюртюк	6
Онбеш, онбеш, онбеш	6
«Бир деген неди?..»	6
«Тураем тюз тауну туюбюнде...»	7
«Бара-бара кетгенем...»	7
«Ол жанында къаяла...»	8
«Акъ алма...»	8
«– Къайры бараса?..»	9
«Бирем-бирем, экем-экем...»	9
«Жанкъоз чыкъды Тотур айда...»	9
«Сабан чыпчыкъ – сакъ чыпчыкъ...»	10
«Жау, жау, жаным, жау!..»	10
«Тёнгере, тёнгере...»	12
Анда бол да, мында бол	12
«Билдим, билдим, билляча...»	12
«Чум-чум, чум терек...»	13

«Ой, юшюдюм, юшюдюм...»	14
Не кючлюдю?	14
«Ой, Аймёлек, Аймёлек...»	17
«Бап-бап, баппахан...»	19
Къакъ-къакъ, къаргъала	20
Билдим, билдим, билляча	20
«Алмаханна алма тини...»	22
«Аллай тау, быллай тау...»	23
Экеу бара эдиле...	24
Текечик	24
Дыммыл, дыммыл, дыммылдай	26
Къая, къая	27
Ой, гяхиник, гяхиник	29
Суу анасы Сюлемен	30
Долай, Долай, бийимсе	30
Къар жауады, борайды	31
Турнала, турнала	33
Ёрюзмегим, Ёрюзмек	33
Озай	34
Гюпше	36
«Гюпше, Гюпше айлана келебиз...»	37
«Бу айынг Тотур айынг...»	38
Шертмен	39
Бёрю бла Борсукъ	41
Бёрюге соруу этиу	46

ЖОМАКЪЛА

Ёрюзмек бла жашчыкъ	49
Къоянланы эринлери жырыкъ нек болгъандыла?	59
Алабаш бла къабыр иеси	61
Муслия	70
Кокайчыкъ	78
Кёсе бла жашчыкъ	81

Для детей младшего и среднего школьного возраста

Литературно-художественное издание

БАП-БАП, БАППАХАН

Стихи, песни, сказки

На балкарском языке

Составитель *Т. М. Хаджиева*

Редактор *А. Т. Додуева*

Художник *В. Л. Захохов*

Художественный редактор *Ю. М. Алиев*

Технический редактор *Н. М. Мокаева*

Корректор *Р. А. Боттаева*

Лицензия ИД 05895 от 21.09.01.

Сдано в набор 19.09.01. Подписано к печати 14.11.01.

Формат 70×90 ¹/₁₆. Бумага офсетная № 1. Гарнитура
школьная. Печать офсетная. Усл. печ. л. 6,44.

Уч.-изд. л. 4,58. Тираж 500 экз. Заказ № 243

Издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. Адмирала Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года
Мининформпечати КБР
Нальчик, пр. Ленина, 33

Б **Бап-бап, баппахан: Стихи, песни, сказки/**
Сост. Т. М. Хаджиева. – Нальчик: Эльбрус, 2001. –
88 с.

ISBN 5-7680-1663-5

В книжку, адресованную детям младшего и среднего школьного
возраста, вошли стихи, песни и сказки из карачаево-балкарского фольк-
лора.

Б 4803100400-091 2001
 М 125(03)-2001

НАЛЬЧИК
«ЭЛЬБРУС»
2001